

8. ЦДДА України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 8826 “Указ Анни Іоаннівни про вирішення окремих питань управління Лівобережною Україною”) П. 4-5;
9. РДАДА. — Ф. 248. — Кн. 1144. — Арк. 105-105про;
10. Полное собрание законов Российской империи (Далі: ПСЗ). — Т. IX. — №6837 “О назначении одного из великороссиян при 12 малороссийских депутатах, отправленных в Москву для сочинения свода и Уложения из Малороссийских законов”. — С. 604;
11. Грушевський М. С. Ілюстрована історія українського народу. — К.: Левада, 1996. — С. 264;
12. РДАДА. — Ф. 248. — Кн. 1144. — Арк. 287;
13. ПСЗ. — Т. IX. — №6888 “Именной, данный генерал-адъютанту князю Шаховскому Об учреждении почт во всей Малороссии и о штрафах, положенных за укрывательство беглых” 11 февраля 1736. — С. 739-740;
14. Теличенко І. В. Вказана праця. — С. 443;
15. Н. Яковенко. Нарис історії України з найдавніших часів до к. 18 ст. — К.: Генеза, 1997. — С. 285.

Анотації

Лашин С. А. Мери гетманского правительства по кодификации украинского законодательства.

На основе комплекса источников и литературы автор анализирует деятельность Кодификационной комиссии в 1734–1744 гг., выработавшей Свод законов “Права, по которым судится украинский народ”, и контроль гетманского правительства над работой Кодификационной комиссии.

Lapshin S. A. Hetman's government measures for the codification of the Ukrainian legislation.

Using a complex of sources and literature the author analyzes the activity of the codification commission in 1734–1744, which completed the codex of “Rights according to which the Ukrainian people is judged”, and Hetman's government control over the work of the codification commission.

В. О. Магась

“СЕЛЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА” НА СУМЩИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція 1905–1907 рр. пожвавила громадсько-політичне життя в Україні. З'явилися нові перспективи реорганізації держави і суспільства. В ній знайшли своє вираження всі соціаль-

ні протиріччя, що мали місце в Україні наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Особливістю революції 1905–1907 рр. було те, що в центрі її стояло аграрне питання, яке надавало їй характеру селянської революції.

Одним із найбільш характерних і стабільних показників, який відображав зміни в суспільно-політичній орієнтації селянства на різних етапах революції, були селянські партійні та безпартійні організації. До партійних організацій селянства належали сільські та містечкові осередки політичних партій, а до безпартійних — Всеросійський селянський союз (ВСС), селянські ради, комітети та комісії, організації уповноважених тощо.

Різні форми організації селянства на початку ХХ ст. ще досі залишаються малодослідженими в історіографії. В цьому й полягає особлива актуальність їх вивчення.

В даній статті ми спробуємо охарактеризувати діяльність повітових комітетів ВСС на прикладі Сумського повіту Харківської губернії, де вона була особливо успішною.

Поняття “селянська республіка”, слідом за істориками радянської доби [5, с. 89], ми вживаємо для позначення Сумської повітової організації Всеросійського селянського союзу, оскільки в період найбільшого піднесення революції 1905–1907 років керівництво майже всім повітом здійснював Селянський союз.

Досі єдиним спеціалізованим дослідженням на дану тематику залишалась стаття П. В. Замкового [5], недоліком якої є фрагментарність і неповність, а також намагання перебільшити роль РСДРП у подіях на Сумщині. З останніх досліджень відзначимо роботи Т. Шаніна [22] та А. А. Куренишева [11], які лише частково торкаються даної проблеми, однак допомагають переосмислити діяльність Селянського союзу з нових позицій. Важливими є спогади активного діяча і керівника Сумського осередку ВСС А. П. Щербака [23], які включають в себе також окремі витяги з архівних документів. З преси відмітимо “Крестьянскую газету”, обидва номери якої присвячено справі розповсюдження ідей Всеросійського селянського союзу [9; 10].

Сумський повіт Харківської губернії майже всім складом населення приєднався до ВСС [16, с. 111]. Сумська повітова організація стала однією з найрозвинутіших і найпотужніших складових Селянського союзу імперії [4, с. 101].

Керівництво селянським рухом у Сумському повіті здійснював Антон Петрович Щербак. Він чимало зробив для пробудження політичної свідомості селянства та втягнення його в орбіту впливу ВСС. Щербак був відставним прапорщиком [6, с. 249]. Станом на 1905 рік він вже майже 20 років проживав на еміграції в Каліфорнії. Там, як і вдома, він займався сільським господарством [22, с. 188]. У зв'язку з цим сам себе він називав “фермером обох півкуль” [16, с. 113]. На Сумщину Щербак повернувся, за його словами, “перебудовувати застарілий бюрократичний устрій”, і “рятувати Батьківщину” [6, с. 249]. Майже за рік свого перебування в повіті він набув величезного впливу серед селян. На думку властей це сталося, бо Щербак мав “величезні організаційні здібності, своєрідне красномовство переконаного фанатика, запальну вдачу та рішучість”. Найбільшу ж небезпеку вони вбачали в тому, що він спілкувався з народом українською мовою і цим завойовував щирю прихильність останнього [18, арк. 65 а].

Повернувшись з Америки, Щербак оселився на хуторі Солодкому в околицях м. Суми. Там він почав систематично проводити селянські збори. На них обговорювалися різні актуальні теми: російсько-японська війна, некваліфікованість чиновників, селянське малоземелля тощо [6, с. 250]. Популярність зібрань поступово зростала. Якщо спочатку в садибу Щербака прибували селяни з найближчих хуторів і сіл, то згодом і з інших волостей. Спроба поліції припинити ці сходи була невдалою [23, с. 122]. На селян намагалася впливати і місцева адміністрація, але також безуспішно. Селяни і надалі вважали, що Щербак щиро вболіває за їх інтереси, а начальство саме через це прагне очорнити його [6, с. 250].

Згодом Щербак переніс свою діяльність в м. Суми. Для цього він використав сільськогосподарське товариство, яке функціонувало при земстві. Для залучення до цього товариства селян Щербак змінив його статут. Було введено положення, за яким селяни могли стати членами товариства без сплати членських внесків. Це спричинило наплив нових членів [23, с. 126]. Отже, ще до заснування ВСС на Сумщині вже існувала певна організація селянства на базі сільськогосподарського товариства. Це ще раз підтверджує наявну в літературі тезу про те, що спочатку організації ВСС виникали в тих місцевостях, де рухами різних

суспільних груп вже було започатковано обговорення селянами злободенних соціально-політичних питань [12, с. 79].

3 березня (18 лютого) 1905 року було видано наказ, за яким кожен мав право надсилати в раду міністрів заяви про бажаний державний устрій [23, с. 125]. Селяни Сумського повіту вирішили скористатися цим правом і 15 травня під час засідання Сумського сільськогосподарського товариства 400–500 осіб, заявляючи, що вони не бажають бунтувати, склали петицію до царя. У ній було вказано їх основні біди: злидні, безземелля, тягар податків та свавілля чиновників [1, с. 227]. В другій половині травня [6, с. 251] Щербак з петицією, вкритою підписами тисяч селян, прибув до Петербургу. Він помістив її в щотижневому журналі “Право” [23, с. 128], а 25 травня особисто вручив петицію статс-секретарю С. Ю. Вітте для передачі далі адресату [13, с. 3].

Після повернення Щербака в Сумах відбувся мітинг, в якому взяло участь до 5000 осіб. На ньому було складено петицію з вимогою демократичних свобод і приєднання до ВСС. Уповноваженим від товариства обрано Щербака, але слідом за тим його було заарештовано. Ця подія спричинила тимчасове послаблення селянського руху [3, с. 67].

Селяни Сумського повіту були присутні на Установчому з'їзді ВСС в Москві. Керівником делегації був службовець Сумської ремісничої управи селянин Андрій Овчаренко [17, арк. 3, 3 зв.]. Повернувшись, делегати першими принесли в повіт звістку про постанови Всеросійського з'їзду селян. Цим вони дали новий поштовх для розвитку Союзу. Так, наприклад, майже одразу після повернення зі з'їзду селянина Сумського повіту Івана Чайки у сусідньому Лебединському повіті під його впливом розпочалося вигнання селянами робітників з економії землевласників, утворення селянських комітетів, встановлення цін на робочу силу, невизнання місцевих властей тощо [21, арк. 14, 14 зв.]. Таким же поміркованим, ненасильницьким характером відзначалася діяльність організацій ВСС в Сумському повіті [14, с. 66].

Було утворено повітовий комітет в м. Суми, з яким місцеві осередки ВСС мали постійний зв'язок [7, с. 176]. Волосні і сільські комітети Союзу наприкінці 1905 року існували на Сумщині в селах Віри, Улянівка, Юнаківка, Хотень, Ястру-

бине, Ворожда, Білопідлля, Степанівка тощо. Крім того, вплив Сумського комітету поширювався частково на Лебединський та Охтирський повіти. У першому комітеті утворилися в селах Мазрасівка, Шпетівка, Червенне, Ворожда, Михайлівка і Василівка, а в Охтирському — в селах Тростянець і Борошень. Діяльність організацій Селянського союзу в цих повітах полягала у висуненні вимог до місцевих поміщиків та орендарів про збільшення заробітної платні, зниження цін на оренду землі, а також в самовільному захопленні випасів, вирубці лісів, видаленні робітників з економій силою. Інколи, навіть, доходило до погромів і пограбувань економій [20, арк. 108, 108 зв.]. Останнє відбувалося не з волі Союзу, а всупереч їй. З самого початку пропаганда ВСС мала мирний характер. Селян закликали дочекатися утворення представницького органу, який “вирішить все по справедливості” [6, с. 252]. Для запобігання погромам діячі союзницького руху змушені були вдаватися до хитрощів. Наприклад, згадуваний вже І. Чайка, показуючи селянам на поміщицьку садибу, казав: “Добра школа чи лікарня буде” [21, арк. 14].

В селах і волостях, де утворилися селянські союзи, всі важливі питання місцевого життя вирішувалися на сходах [14, с. 67]. Стара сільська та волосна влада фактично ліквідовувалася. Так, в с. Віри було обрано комітет селянського союзу, який перебрав на себе владу в межах усієї волості, нівелюючи владу старшин, старост та десятських. Останніх зобов'язали виконувати доручення комітету [7, с. 182-183]. В селі Улянівка старшина і писар, які “не визнавали Маніфесту 17 жовтня”, були переобрані [15, с. 69].

Крім того, виконуючи постанову Делегатського з'їзду ВСС про припинення вживання алкогольних напоїв, Селянські союзи агітували за закриття винних крамниць. Така агітація, зокрема, проводилася у селах Тростянець Охтирського повіту [15, с. 74-75] і Малий Історон Лебединського [2, с. 301].

Головними агітаторами і організаторами союзів у регіоні, на який поширив свій вплив Сумський повітовий комітет, були земські службовці: агрономи, статистики, лікарі, фельдшери, вчителі тощо [6, с. 185-186]. Найсприятливіший ґрунт їхня пропаганда знаходила в середовищі “маньчжурських” солдат, запасних та молоді [2, с. 307].

Наступний поштовх союзницькому руху дав Маніфест 17 жовтня, а слідом за ним Делегатський з'їзд ВСС, хід якого широко висвітлювався у пресі [22, с. 193]. На ньому були присутні 10 делегатів від Сумського повіту [19, с. 97], в тому числі і А. П. Щербак, якого 3 листопада (21 жовтня) було випущено з в'язниці за оголошеною амністією [23, с. 129]. Перед з'їздом йому судилося стати відомим в усій імперії, завдяки зверненню до Санкт-Петербурзької ради народних депутатів із закликом до об'єднання робітників і селян проти самодержавства. На листопадовому з'їзді ВСС він став одним з головних ораторів [22, с. 189].

В дні так званих “жовтневих свобод” Сумський повітовий комітет ВСС став фактичним керівником у повіті, а подекуди й за його межами. У волостях, в свою чергу, всю повноту влади зосередили волосні комітети. Вони, навіть, обклали податком поміщиків. Усі заклади і представники царського уряду на місця були бойкотовані. В Суми з Ястребинської волості прибули селяни, які стали міською міліцією. Місто було поділене на 20 ділянок, ситуацію на яких контролювало по 2 міліціонери [23, с. 131]. Таким чином, Селянський союз зробив все можливе, щоб у критичний момент не допустити революційного свавілля.

Крім того, без офіційного дозволу в Сумах розпочалося видання “Селянської газети” накладом 3000 примірників [23, с. 131]. Перший її номер вийшов 14 грудня 1905 року, але після того, як світ побачив другий номер газети, вона була заборонена [18, арк. 65 зв., 65 а]. Метою видання була повна підтримка програми Всеросійського селянського союзу, а також захист інтересів трудового селянства і міських робітників [10, с. 1]. Головним редактором-видавцем “Селянської газети” був А. П. Щербак, а другим редактором М. Н. Сердюк [9, с. 1]. Газетні публікації містили різку критику існуючого ладу, а в одній із статей уряд оголошувався поза законом [23, с. 138]. Природно, що видання з матеріалами такого змісту довго проіснувати не могло.

Іншим напрямком діяльності Селянського союзу в повіті стало проведення з'їздів селян. Перший такий з'їзд відбувся 29 жовтня 1905 р. в Сумах. У ньому взяли участь представники 12 волостей. З'їзд прийняв постанову про приєднання до

ВСС. М. Горького і Л. Толстого було обрано в почесні члени Союзу. Селянський з'їзд вимагав на пізніше січня 1906 року скликати Установчі збори на основі чотиричленної формули; вимагалось, щоб кожні 100 тисяч населення обирали одного депутата. З аграрного питання прийнято таке рішення: "Землю треба усупільнити і передати в руки трудящого населення зрівняльно, без права купівлі й застави — тобто розкріпачити. Усі землі, що знаходяться на території російської держави викупу народом не підлягають. Фабрики і заводи повинні належати тій общині, в районі якої вони розташовуються". Далі в резолюції говорилося: "Оскільки сила в єднанні, то приєднуємося до Всеросійського селянського союзу, приймаючи в місцевий союз заводських і фабричних робітників" [8, с. 122] Таким чином, останнє положення засвідчує бажання поєднати робітничий і селянський рухи.

Наступний селянський з'їзд у Сумах відбувся 20 листопада 1905 року. Крім селян Сумського повіту, на нього прибули жителі Богодухівського, Охтирського, Лебединського повітів Харківської губернії і Рильського, Суджанського та Льговського повітів Курської губернії [8, с. 123]. На цьому з'їзді було засуджено російський уряд за арешт членів центральних органів ВСС і оголошено намір "вперто продовжувати... боротьбу в лавах Всеросійського селянського союзу". Крім того, уряд було оголошено поза законом. Від нього вимагалось скликання Установчих зборів і звільнення керівників Союзу. Ці постанови з'їзду були видрукувані повітовим комітетом і розповсюджені серед селян [8, с. 123].

Незважаючи на наростання репресій, 18 грудня 1905 року відбулася третя повітова конференція Селянського союзу, на якій були присутні 350 депутатів [22, с. 190] від 18 волостей Сумського та інших повітів Харківської губернії. З'їзд вказав на необхідність негайного виходу у відставку земських начальників. З аграрного питання виступаючі вимагали скасування приватної власності на землю і передачі її народу [8, с. 123-124].

Робота Сумського повітового комітету Селянського союзу з організації селян до певного часу йшла доволі успішно, але її перервали репресії. Спочатку були заарештовані керівники повітового комітету. Це не зупинило рух. У другій половині

грудня 1905 року повіт знаходився напередодні революційного вибуху: відкрито і таємно проходили мітинги, учасники яких вимагали скликання Установчих зборів; формувались і озброювалися бойові дружини; в Сумах відкрито говорили про необхідність арешту посадових осіб і поліції; в багатьох селах повіту сільські старости і волосні старшини були зміщені і замінені виборними від селян; до земських начальників ніхто не звертався [8, с. 124]. Таке становище довго не могло залишатися без змін. Для придушення селянського руху Харківський губернатор надіслав у Сумський повіт велику кількість військових загонів, а в Сумах і повіті 26 грудня 1905 року оголосив військовий стан [14, с. 97]. За допомогою сили владі на деякий час вдалося паралізувати діяльність організацій Селянського союзу на Сумщині.

Отже, Сумськом повітовому комітету ВСС за короткий термін вдалося досягти значних успіхів: селянськими союзами був охоплений увесь повіт і організація проявляла тенденцію до поширення свого впливу на інші регіони. Щоправда, подібна активність була характерною для небагатьох повітових осередків Союзу, однак приклад Сумщини засвідчує, якими значними центрами Селянського союзу могли бути повітові міста.

Загалом, в даній розвідці період існування “Сумської республіки” окреслено досить повно і в подальшому можливими є лише окремі уточнення і доповнення.

Джерела та література

1. 1905 год на Украине. Хроника и материалы. / Под ред. М. И. Мелья. — Харьков: Пролетарий, 1926. — Т. I. Январь — сентябрь. — 380 с.
2. Аграрное движение в России в 1905–1907 гг. — СПб: Типография товарищества “Общественная польза”, 1908. — Ч. II. — 545 с.
3. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902–1906). — СПб: Зерно, 1907. — 174 с.
4. Дубровский С. М. Крестьянское движение в революции 1905–1907 гг. — М.: Изд-во АН СССР, 1956. — 168 с.
5. Замковий П. В. З історії “селянської республіки” на Сумщині // Український історичний журнал. — 1985. — №12. — С. 87–94.
6. Карпов Н. Крестьянское движение в революции 1905 года в документах. — Л.: Государственное издательство, 1926. — 276 с.
7. Качинський В. Селянський рух в Україні в роки 1905–7. — Полтава: Державне видавництво України, 1927. — Ч. I. Рік 1905. — 232 с.
8. Кирюхина Е. И. Местные организации Всероссийского крестьян-

- ского союза в 1905 году // Учёные записки Кировского государственного педагогического института им. В. И. Ленина. — Киров: Кировское книжное издательство, 1956. — Вып. 10. — С. 83-157.
9. Крестьянская газета. — 1905. — №1. — 14 декабря.
 10. Крестьянская газета. — 1905. — №2. — 16 декабря.
 11. Куреныхев А. А. Всероссийский крестьянский союз. 1905–1930 гг. Мифы и реальность. — М.: АИРО-XX, СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. — 336 с.
 12. Марев П. Политическая борьба крестьянства // Борьба общественных сил в русской революции. — М.: Т-во типография А. И. Мамонтова, Б. р. в. — Вып. 3. — С. 63–136.
 13. Материалы к крестьянскому вопросу. Отчёт о заседаниях Всероссийского Крестьянского Союза 6–10 ноября 1905 г. С вступительной статьёй В. Громана. — Ростов: Новый мир, 1905. — 114 с.
 14. Рева І. М. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905–1907 рр. — К.: Радянська школа, 1964. — 164 с.
 15. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року // Літопис революції. — 1929. — №2. — С. 58-89.
 16. Тан. Новое крестьянство. — СПб: Народная мысль, 1906. — 120 с.
 17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДАК України). — Ф. 336. Харківське губернське жандармське управління (далі — ГЖУ). — Оп. 1. — Спр. 1382. Справа про проведення дізнання про діяльність організацій Всеросійського селянського союзу в Харківській губернії і про відсилку делегатів на Всеросійський з'їзд Союзу. — Копія таємного повідомлення поліції начальнику Харківського ГЖУ від 19 жовтня 1905 року. — Арк. 3, 3 зв.
 18. Там само. — Копія таємного повідомлення помічника начальника Харківського ГЖУ в Сумському повіті начальнику Харківського ГЖУ від 31 грудня 1905 р. — Арк. 65–65 зв., 65 а.
 19. Там само. — Повідомлення начальника відділення по охороні суспільної безпеки і порядку в м. Москві начальнику Харківського ГЖУ від 16 лютого 1906 р. — Арк. 97.
 20. Там само. — Таємне донесення помічника Харківського губернського жандармського управління в Сумському повіті начальнику Харківського губернського жандармського управління від 1 травня 1906 р. — Арк. 108-109.
 21. ЦДАК України. — Ф. 336. Харківське ГЖУ. — Оп. 1. — Спр. 2122. Справа про селянина Чайка І. А., який звинувачується в приналежності до Всеросійського селянського союзу і розповсюдженні прокламацій серед селян Сумського повіту. — Донесення Лебединського п. с. начальнику Харківського ГЖУ від 10 квітня 1906 р. — Арк. 14-15.
 22. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905–1907 — 1917–1927 гг. — М.: Весь Мир, 1997. — 560 с.
 23. Щербак А. П. 1905 год в Сумском уезде // Пролетарская революция. — 1926. — №7. — Т. 54. — С. 122-139.

Анотації

Магась В. О. “Крестьянская республика” в Сумском уезде в годы первой русской революции.

Статья посвящена деятельности организации Всероссийского крестьянского союза в Сумском уезде в период высшего подъёма революции 1905–1907 гг. Союз выступил катализатором революционных событий и демократических преобразований в уезде.

Magas V. O. “Peasant republic” in the Sumy region during the first Russian revolution.

The article is devoted to the activity of the organization of the All-Russian peasant union in the Sumy region during the highest peak of Revolution in 1905-1907. The union acted as an accelerator of revolutionary events and democratic transformations in the region.

О. А. Мельничук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ БІЛЬШОВИКІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Економічна боротьба робітничого класу Російської імперії за свої права на початку ХХ ст. здійснювалася у різних формах. Одна з них — вимоги запровадження загальнодержавного соціального страхування як провідної форми соціального захисту для промислових робітників. Ці вимоги одразу ж були підхоплені більшовицькою партією, яка вийшла на політичну арену, озброївшись класовою теорією диктатури пролетаріату. Головне своє завдання при цьому більшовики вбачали у перетворенні економічної боротьби робітників у боротьбу політичну, боротьбу за повалення самодержавства. Саме тому соціальне страхування стане в подальшому невід’ємною складовою програми більшовиків у боротьбі за владу.

Метою даної статті є висвітлення теоретичних положень соціального страхування в програмних документах більшовиків на початку ХХ ст. Джерелами при написанні слугували праці головного теоретика більшовиків В. Леніна, резолюції і рішення з’їздів, конференцій та пленумів ЦК більшовицької партії [1]. Окремі аспекти даної проблеми вже висвітлені частково у працях радянських [2] та сучасних українських дослідників [3]. Певну цінність мають матеріали періодичної преси 1920–30-х рр.